

K PROBLEMATICE GRAMATICKÉHO RODU MÍSTNÍHO JMÉNA BYSTRC

Jiří Kratochvíl

V posledním vydání Bystrckých novin v roce 2005 zmiňuje ing. Svatopluk Beneš, starosta Bystrce, že „není stále věrohodně rozhodnuto“, zdali název Bystrc je rodu mužského nebo ženského. Protože mne samotného tato otázka zajímá, nahlédl jsem do odborné literatury a celý problém navíc konzultoval s panem profesorem Rudolfem Šrámkem, předním odborníkem v nauce o vlastních jménech, kterou přednáší na Pedagogické fakultě Masarykovy univerzity, a jemuž děkuji za rady a cenné připomínky. Následující text proto chápeme jako shrnutí poznatků odborníků, kteří se problematikou místních jmen zabývají.

V knize Dějiny Bystrce z roku 1973 a v publikaci Místní jména na Moravě a ve Slezsku z roku 1970 se můžeme dozvědět, že místní jméno Bystrc si, byť s drobnými změnami, se zapisuje takto: 1373 Bystrczec, 1381 Bistrzicz, 1531 na mlýně Bystrczy, 1538 Bystrecz, 1547 blíž Bystrce, 1559 Bystrcz, 1567 Bystercz, 1571 u vsi Bystrce, 1609 Bystrzicze/Bystržicze, 1674 Bistrzitz, 1718 a 1720 Bistertz, 1751 Bystrzitz/Bystržitz, 1846 Bisterz a Bystrczec, 1872 Bysterz a Bystrc, 1893 Bysterz a Bystré, 1906 Bisterz a Bystrc.¹ Zpravidla se jméno objevuje jako Bystřec nebo Bystrc, v menší míře jako Bystřice. Název obce byl ovlivněn místem jejího vzniku, neboť sídlo bylo založeno u prudkého toku Svratky. Pro tehdejší obyvatelstvo šlo o „bystrý potok“, tj. ve smyslu prudký, rychlý tok.

Původní dvouslovná podoba (bystrъ potokъ) se univerbizací změnila v jednoslovné jméno bystrъсь. Vokalizací a zánikem jerů z bystrъсь vzniklo slovo Bystřec. Protože se ale místní jména v běžné mluvě zpravidla nevyskytují v 1. a 4. pádě, nýbrž v pádech dalších (2. pád - jdu do Bystrce, 6. pád - jsem v Bystrci), zaniklo pohybné *e*, které se ve jménu vyskytovalo v 1. a 4. pádě.² Morfologickým vyrovnáním s nepřímými pády pak vznikl nový 1. pád a místo Bystřec se začalo užívat jména Bystrc.³ Tento vývoj však neměnil nic na skutečnosti, že Bystrc bylo jméno rodu mužského.

V knize Naše místní jména se můžeme dočíst, že pochybnosti o rodu vznikají mj. u místních jmen, která jsou zakončena v 1. pádě na *-c*. Autorka publikace Alena Polívková dále upozorňuje, že Ertlovou kodifikací bylo v případě jmen typu Olomouc (a tedy i Bystrc) rozhodnuto, že ve spisovném jazyce se místní jména zakončená na *-c* skloňují podle příslušného vzoru rodu ženského.⁴ Když se ve 20. letech 20. století Václav Ertl problémem místních jmen, u nichž kolísá gramatický rod, zabýval a rozhodl ve prospěch rodu ženského, pochopitelně nešlo o svévolný závěr jednoho jazykovědce. Ertl ve své přednášce *Ten Olomouc či ta? své závěry logicky a srozumitelně zdůvodnil*. Místní jméno Olomouc se řadí ke skupině jmen, která měla původně podobu dvouslovnou, tvořenou přídavným jménem přivlastňovacím a podstatným jménem (např. Černutův dvůr). Během vývoje ale u těchto dvouslovných jmen došlo univerbizací ke změně v jednoslovné místní jméno jako např. Černutův dvůr > Černuc dvůr > Černuc. Obdobným vývojem, jak jsme výše uvedli, prošlo i jméno Bystrc. Protože měla ale místní jména typu Olomouc koncovou souhlásku měkkou, tj. *-c*, skloňovala se jako podstatná jména typu *meč, kůň*, byla rodu mužského⁵, ovšem sblížila se se skloňováním jmen rodu ženského.

Kolísání v rodě u jmen zakončených na *-c*, konkrétně pak v případě Bystrce, způsobil hláskový vývoj, jenž měl vliv na podobu pádových koncovek. Před jeho započítím měla Bystrc v 2. pádě

¹ HOSÁK, Ladislav – ŠRÁMEK, Rudolf. *Místní jména na Moravě a ve Slezsku. I. A-L*. Praha : Academia, 1970. s. 137.

DŘÍMAL, Jaroslav – VERMOUZEK, Rostislav – JANIŠ, Karel. *Dějiny Bystrce*. Bystrc : Místní národní výbor, 1973. s. 14.

² PROFOUS, Antonín. *Místní jména v Čechách : jejich vznik, původní význam a změny. Díl I. A – H*. Praha : Česká akademie věd, 1947. s. 231.

LAMPRECHT, Arnošt – ŠLOSAR, Dušan – BAUER, Jaroslav. *Historická mluvnice češtiny*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1986. s. 48.

³ HOSÁK, Ladislav – ŠRÁMEK, Rudolf. *Místní jména na Moravě a ve Slezsku. I. A-L*. Praha : Academia, 1970. s. 137.

⁴ POLÍVKOVÁ, Alena. *Naše místní jména*. Praha : Academia, 1985. s. 26.

⁵ ERTL, Václav. *Časové úvahy o naší mateřtině*. Praha : Jednota československých matematiků a fyziků, 1929. s. 18.

podobu *Bystrca* a v 3. a 6. pádě *Bystrcu*. V této podobě se pádové koncovky *-a* a *-u* zachovaly v nářečí až do současnosti. Vliv na kolísání v rodě měly konkrétně změny hlásek *'a > ä > ě* (případ slova *duša > duša > dušě – dnes duše*) a *u > 'ü > 'i* (tedy *dušu > duši*). Po této změně hlásek byla podoba 2. pádu *Bystrce/-ě* a 3. a 6. pádu *Bystrci*. Kolísání v rodě se projevilo tím, že jméno *Bystrc* mohlo být skloňováno jak podle vzoru *meč*, popř. *oráč* (dnes *stroj*), tak i *kost* (vzor *kost* se vývojem rozdělil na vzory *kost* a *píseň*, podle které se *Bystrc* ve spisovné češtině skloňuje⁶). Kromě jmen zakončených na *-c* se však kolísání v rodě týkalo i celé řady jiných místních názvů s různými variantami jejich zakončení.⁷

Jak Ertl upozorňuje, ačkoliv jsou do 17. století v písemných památkách tato jména rodu mužského, v běžné mluvě měl již převahu rod ženský. V následujícím období, od 18. století, se však ale většina spisovatelů přiklání k rodu ženskému a unifikací této tradice bylo rozhodnuto, podle jakého rodu skloňovat většinu místních jmen zakončených v 1. pádě na *-c, -č, -j, -ň, -ř, -š, -t', -ž, -l, -m, -v, -z*.⁸ Unifikace spisovné češtiny byla logicky podřízena majoritní většině těch, kteří upřednostňovali rod ženský. Jiná situace je však pochopitelně u jednotlivých nářečí, neboť jak Polívková upozorňuje, na Moravě a ve Slezsku jsou místní jména typu *Olomouc, Břeclav* rodu mužského, zatímco v Čechách většinou přešla k rodu ženskému.⁹ Je třeba upozornit, že i v Čechách jsou některá tato místní jména rodu mužského (např. *Žacléř*) nebo se skloňují podle vzorů rodu mužského i ženského (Aš).

Tento vývoj byl následně v druhé polovině 20. století kodifikován v Pravidlech českého pravopisu, kde v případě *Bystrce* je jednoznačně stanoveno, že ve spisovném jazyce je toto místní jméno rodu ženského.¹⁰ Jestliže tedy v současné době uživatelé českého jazyka váhají, k jakému rodu jméno *Bystrc* přiřadit a jak je tedy i skloňovat, je třeba zodpovědně rozlišovat, za jakých okolností je třeba mluvit spisovnou češtinou (v médiích, škole, na úřadech apod.) a kdy lze mluvit nářečím (soukromé, neveřejné promluvy). Poeticky tento závěr zformuloval Ertl ve své přednášce: *„Doma a mezi svými si mluvíme každý, jak jsme se tomu doma a mezi svými naučili, a važme si té řeči; ale tam kde je třeba mluvit a psát řeči spisovnou, pišme a mluvíme tak, jak toho žádá způsob ustálený v řeči spisovné, kterou jsme si všichni vytvořili, abychom si všichni vespolek nejen sluchem, nýbrž i srdcem co nejlépe rozuměli.“*¹¹

⁶ POLÍVKOVÁ, Alena. *Naše místní jména*. Praha : Academia, 1985. s. 27.

⁷ ERTL, Václav. *Časové úvahy o naší mateřštině*. Praha : Jednota československých matematiků a fyziků, 1929. s. 19-21.

⁸ Tamtéž, s. 21-22.

⁹ POLÍVKOVÁ, Alena. *Naše místní jména*. Praha : Academia, 1985. s. 26.

¹⁰ *Pravidla českého pravopisu*. Praha : Academia, 1966. s. 144.

¹¹ ERTL, Václav. *Časové úvahy o naší mateřštině*. Praha : Jednota československých matematiků a fyziků, 1929. s. 24.

Použitá literatura:

DŘÍMAL, Jaroslav – VERMOUZEK, Rostislav – JANIŠ, Karel. *Dějiny Bystrce*. Bystrc : Místní národní výbor, 1973. 142 s.

ERTL, Václav. *Časové úvahy o naší mateřštině*. Praha : Jednota československých matematiků a fyziků, 1929. 99 s.

HOSÁK, Ladislav – ŠRÁMEK, Rudolf. *Místní jména na Moravě a ve Slezsku. I. A-L*. Praha : Academia, 1970. 573 s.

LAMPRECHT, Arnošt – ŠLOSAR, Dušan – BAUER, Jaroslav. *Historická mluvnice češtiny*. Praha : Státní pedagogické nakladatelství, 1986. 423 s.

LUTTERER, Ivan – MASTÁN, Milan – ŠRÁMEK, Rudolf. *Zeměpisná jména Československa : Slovník vybraných zeměpisných jmen s výkladem jejich původu a historického vývoje*. Praha : Mladá fronta, 1982. 373 s.

POLÍVKOVÁ, Alena. *Naše místní jména*. Praha : Academia, 1985. 188 s.

Pravidla českého pravopisu. Praha : Academia, 1966. 499 s.

PROFOUS, Antonín. *Místní jména v Čechách : jejich vznik, původní význam a změny. Díl I. A – H*. Praha : Česká akademie věd, 1947. 726 s.

Slovník spisovného jazyka českého. I. A – M. Praha : Nakladatelství československé akademie věd, 1960. xviii, 1311 s.

Poznámka

Stručná verze je otištěna v [Bystrckých novinách](#).